

УДК 371.3:159.9

Тетяна Гура

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

ДІЛОВА ГРА ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

***Анотація:** Охарактеризовано доцільність підготовки інженерів-лідерів в Україні. Розглянуто актуальність впровадження інтерактивних методів навчання в навчально-виховний процес технічного університету. Відмічено результати опитування українських вузів щодо застосування методів та технологій навчання, спрямованих на розвиток лідерських якостей. Визначено особливості підготовки та проведення ділової гри. Акцентовано увагу на обов'язковій підготовці до проведення ділової гри, а також представлено особливості поетапної підготовки її сценарію. Особлива роль в статті приділена практичному впровадженню ділових ігор в процес підготовки майбутніх лідерів експертами Центра лідерства кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна. Детально описані компетенції, необхідні для розвитку лідерського потенціалу, які розвиваються за допомогою ділових ігор у студентів технічного університету.*

***Ключові слова:** інженер-лідер, лідерський потенціал, інтерактивні методи, ділова гра, рольова гра, компетенції, модуль, навчально-виховний процес, Центр лідерства, технічний університет.*

Tatyana Hura

candidate of Pedagogical Sciences, Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management of The National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» Kharkiv, Ukraine
E-mail: tatyana-gura@ukr.net

THE BUSINESS GAME AS A FORMING METHOD LEADER POTENTIAL TO STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

***Abstract:** Expediency in training engineer-leaders in Ukraine has been characterized in the article. There has been viewed the topicality of introduction of interactive methods of teaching into the training and education process of a technical university. There are noted the results of polling Ukrainian higher education establishments as for applying the methods and technologies of teaching aimed at leadership traits development. The author has determined the peculiarities of preparing and conduction of a business game. Necessity for preliminary training for a business game conduction is accentuated. Peculiarities of stage-by-stage preparation of a business game scenario have been presented. A special attention is paid to practical realization of business games introduction to the process of future leaders' training by*

© Тетяна Гура, 2017

experts of the Leadership Center at the Department of Pedagogy and Sociology of Social Systems Management named after Academician I.A. Zyzun. A detail description of competences in leadership potential developed through business games in students at a technical university is provided.

Key words: *engineer-leader, leadership potential, interactive methods, business game, role-play, competences, module, training and education process, Leadership Center, technical university.*

Татьяна Гура

ДЕЛОВАЯ ИГРА КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация: *Охарактеризованы целесообразность подготовки инженеро-лидеров в Украине. Рассмотрены актуальность внедрения интерактивных методов обучения в учебно-воспитательный процесс технического университета. Отмечено результаты опроса украинских вузов по применению методов и технологий обучения, направленных на развитие лидерских качеств. Определены особенности подготовки и проведения деловой игры. Акцентируется внимание на обязательной подготовке к проведению деловой игры. Представлены особенности поэтапной подготовки сценария деловой игры. Особая роль в статье отведена практическому внедрению деловых игр в процесс подготовки будущих лидеров экспертами Центра лидерства кафедры педагогики и психологии управления социальными системами им. академика И. А. Зязюна. Подробно описаны компетенции необходимые для развития лидерского потенциала, которые развиваются с помощью деловых игр у студентов технического университета.*

Ключевые слова: *инженер-лидер, лидерский потенциал, интерактивные методы, деловая игра, ролевая игра, компетенции, модуль, учебно-воспитательный процесс, Центр лидерства, технический университет.*

Tatyana Hura

An extended abstract of a paper on the subject of:

“The business game as a forming method leader potential to students of technical universities”

Problem setting. *In foreign science the leadership phenomenon has been studied in depth for a few decades. The works by psychologists, pedagogues, philosophers, managers (G. Gold, J. Jameson, T. Canny, A. Mamford, I. McNey, P. Erly et al.) analyze not only approaches to defining of an efficient leader's typical traits, but also offer programs to form leadership ability in various spheres of social life. The problem of leadership started to be actively studied in Ukraine only in the last decade (S. Kalasnikova, O. Romanovsy, O. Nestulya et al). National researchers study psychological characteristics, activity styles, and ways of interaction with followers peculiar to efficient leaders. Attempts are made to study peculiarities of leadership I various spheres of activity, including that of a future technical university graduate. The urgency of training engineer-leaders in Ukraine is stipulated by several reasons. Firstly, creating and development of professional engineers training system is stimulated by the new geopolitical situation of Ukraine. Secondly, at the transition stage to a new social-and-economic model the decisive role in the*

conduction of reforms is to be played by a new generation of managerial personnel. Thirdly, preparation of Ukraine to join the European community demands from managers at all levels, and primarily from engineers-managers to switch to basically new thinking, new guidelines and approaches, to adapt to new social and economic conditions. Fourthly, wide use of business games in classes at technical universities enhances both the increase in motivating technical students and their professional competence forming, namely one of its components – leadership potential.

Recent research and publications analysis.

The problem of applying various kinds of game activities (L.G. Vyshniakova, Yu. A. Gapon, T.I. Donich, A.V. Konyshcheva, L.B. Kotlyarova, N.N. Kruglova, O.B. Tarnopolsiy, V.M. Filatov, A. Davison, P. Gordon, J. Dixey et al.) is at the present stage topical in methodology of teaching at a technical university. In the course of a game which ensures modeling of a real situation in professional activity not only are ensured conditions for professional knowledge application, but also improvement of leadership skills and abilities takes place.

Paper objective of our research lies in the presentation of a business game which enhances leadership potential forming in technical students.

Paper main body. In June – September 2014 within the TEMPUS ELITE project “Education for Leadership, Intelligence, and Talent Development” a poll on the “Role of a university in developing society’s leadership and institutional potential” was conducted. 90 higher education establishments (HEE) of Ukraine took part in it. The research showed that an important role in leadership potential formation is played by introduction of business games and role-plays to the training and education process. Such a broad application of interactive teaching methods is stipulated by the fact that in the course of preparing and conduction of a business game there takes place modeling of conditions of future engineer-leaders’ professional activities.

The practical realization of the introduction of business games and role-plays to the training-and-education process at a technical university for leadership potential development is proposed by the Department of Pedagogy and Sociology of Social Systems Management named after Academician I.A. Zyazyun founded in 2000 at NTU “KhPI”. Within the TEMPUS ELITE project “Education for Leadership, Intelligence, and Talent Development” (2014 – 2017) the department experts studied the experience in leaders training at such European universities as the Greenwich University (London, the UK), the Tampere University (Tampere, Finland), the Kaunas Technological University (Kaunas, Lithuania, the Estonian Business School (Tallin, Estonia). The result of the knowledge obtained was the development of learning aids and special programs on leadership potential development and their realization at the Department’s Leadership Center. In every learning aid there were described interactive forms of conducting training classes containing business games and role-plays that form leadership potential in technical students.

Conclusions of the research. Firstly, business games enable approximate the process of training at a technical university to real conditions of future engineer-leader’s functioning which enhances his leadership potential’s growth. Secondly, a special attribute of a business game is its obligatory preparation. Thirdly, business games’ application at a technical university enhances critical thinking development, ability to efficiently organize a leader’s work in a team, ability to express one’s thoughts in logical sequence, mastering the art of persuasion and the skill of public speaking. This way of forming leadership potential is an interactive method of teaching which enables bringing-up of a future engineer-leader’s personality as a subject of a collective process and at the same time directs leadership development as a process of socio-cultural dialogue between a leader and a group. Fourthly, special attention when applying business games is paid to forming a future leader’s personality traits: trust, honesty, openness, will-power, humanity,

initiativeness, adaptive and strategic thinking, charisma, positive thinking, self-realization, and self-improvement.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В зарубіжній науці феномен лідерства ґрунтовно досліджується вже декілька десятиліть. В роботах психологів, педагогів, філософів, управлінців (Дж. Голд, Дж. Джеймсон, Т. Кенні, А. Мамфорд, Я. Макней, П. Ерлі та ін.) аналізуються не тільки підходи до визначення типових рис ефективного лідера, а й подаються програми формування здатності до лідерства у різних сферах суспільного життя.

Проблема лідерства почала активно досліджуватися в Україні тільки в останнє десятиліття (С. Калашнікова, О. Романовський, О. Нестуля). Вітчизняні дослідники вивчають психологічні характеристики, стилі діяльності та способи взаємодії з послідовниками, що притаманні ефективним лідерам. Робляться спроби вивчення особливостей лідерства у різних сферах діяльності, зокрема майбутнього фахівця технічного університету.

Актуальність підготовки інженерів-лідерів в Україні зумовлюється кількома причинами. *По-перше*, створення та розвиток системи професійної підготовки інженерних кадрів стимулюються новим геополітичним становищем України. *По-друге*, на перехідному етапі до нової соціально-економічної моделі вирішальну роль у проведенні реформи має зіграти нова генерація управлінських кадрів. *По-третє*, підготовка до вступу України до Європейського співтовариства вимагає від керівників всіх рівнів, і в першу чергу від інженерів-керівників, принципово нового мислення, нових орієнтирів і підходів, швидкої адаптації до нових соціально-економічних умов [12, С. 5-7]. *По-четверте*, широке використання ігрової діяльності на заняттях у технічному університеті сприяє як підвищенню мотивації діяльності студентів технічних вузів, так і формуванню їхньої професійної компетенції, а саме її складової – лідерського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблема використання різних видів ігрової діяльності (Л. Г. Вишнякова, Ю. А. Гапон, Т. І. Доніч, А. В. Конишева, Л. Б. Котлярова, Н. Н. Круглова, О. Б. Тарнопольський, В. М. Філатов, А. Davison, Р. Gordon, J. Dixey та ін.) є на сучасному етапі актуальною у контексті розробки методики навчання в технічному університеті. Під час гри, що моделює реальну ситуацію майбутньої професійної діяльності, не лише забезпечуються умови для застосування професійних знань, але й відбувається вдосконалення лідерських навичок та вмінь.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. З огляду на положення концепції формування гуманітарно-технічної еліти, розробленої Національним технічним університетом «Харківським політехнічним інститутом» (НТУ «ХПІ»), стверджуємо, що підготовка студентів у технічному університеті неможлива без урахування сучасних вимог до його майбутньої професійної діяльності інженера-управлінця, інженера-лідера [11]. В той же час потребує детального дослідження досвід застосування активних методів навчання, а саме ділових та рольових ігор під час підготовки лідерів в НТУ «ХПІ», зокрема наукові підходи до підготовки майбутніх інженерів-лідерів, які розроблені на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження передбачено огляд ключових положень ділової гри, яка сприяє формуванню лідерського потенціалу у студентів технічного профілю, та обґрунтування її потенціалу, що використовується під час навчального процесу. Для її досягнення необхідне виконання **наступних завдань**: пояснити, в чому полягає відмінність між рольовою і діловою грою, окреслити особли-

вості етапів підготовки і проведення ділової гри, визначити досвід застосування ділових та рольових ігор під час навчально-виховного процесу в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут, набутий викладачами кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відомо, що метод гри має високий потенціал використання під час навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Особливою популярністю серед викладачів вищих технічних навчальних закладів користується рольова та ділова гра. Численною кількістю досліджень, зокрема вченими НТУ «ХПІ», доведено ефективність ігрових методів у формувальних процесах, зокрема розвитку навичок лідера. В червні – вересні 2014 року в рамках проекту TEMPUS ELITE «Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту» було проведене опитування «Роль університету у розвитку лідерського та інституційного потенціалу суспільства», в якому взяли участь 90 закладів вищої освіти (ЗВО) України.

Серед основних методів та технологій навчання, які сприяють розвитку лідерського потенціалу, були виділені такі, що застосовуються в навчально-виховному процесі українського вишу, як (дані наведено у процентному співвідношенні):

1. Консультування – 7,5% .
2. Конкурс, коучинг, аналіз, тестування, презентація – по 10% .
3. Дистанційне навчання – 12,5% .
4. Модульне навчання – 20% .
5. Майстер-клас – 22,5% .
6. Мозковий штурм та моделювання ситуацій – по 25% .
7. Ситуативне навчання, навчання діями, конференція – по 30% .
8. Дискусія, дебати – 37,5% .
9. Лекція – 45% .
10. Залучення до вирішення професійної проблеми – 55% .
11. Спільний проект – 57,5% .

Дослідження також підтвердило, що найчастіше використовуються у ЗВО у межах підготовки студентів спеціальні або такі, що мають свою специфіку, методи та технології навчання, спрямовані на розвиток лідерських якостей. Вони представлені на рис. 1. [7, С. 39-43]

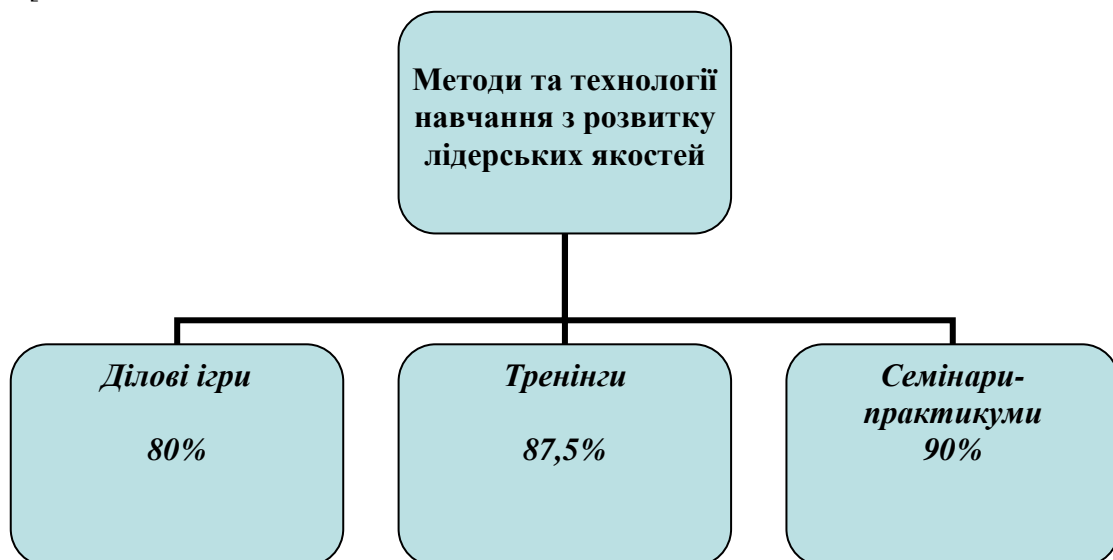

Рис. 1. Методи та технології навчання, на спрямовані на розвиток лідерських якостей

Аналіз вище зазначених даних дозволяє констатувати, що ЗВО використовують широкий арсенал сучасного педагогічного інструментарію для розвитку лідерського

потенціалу у студентів, серед яких найбільш типові: семінари-практикуми, тренінги та ділові ігри. При цьому варто зазначити, що такі методи і форми навчання більшою мірою спрямовані на розвиток компетенцій, що стосуються знань та вмінь, а не тих, що мають поведінковий прояв, що є критичним для розвитку лідерів. Коучинг і консультування (як типові технології розвитку лідерів) лише набувають своєї популярності, а такі методи, як метод власного прикладу, метод оповідача, технології наставництва практично відсутні у переліку таких, які застосовуються під час навчального процесу. Вище зазначене засвідчує необхідність реалізації заходів, які будуть спрямовані на вдосконалення компетентності викладачів ЗВО щодо використання сучасних педагогічних методів і технологій, що забезпечують розвиток лідерського потенціалу.

З результатів дослідження можна зробити висновок, що серед інших методів формування лідерського потенціалу найбільш ефективними слід вважати ділові та рольові ігри. Причиною пильної уваги до цих методів навчання є той факт, що під час підготовки та проведення гри відбувається моделювання умов професійної діяльності майбутніх інженерів-лідерів.

Однак слід звернути увагу на той факт, що ділова гра як спосіб мотивації діяльності студентів дещо відрізняється від рольової гри. В методичній літературі ділову гру називають професійно орієнтованою рольовою грою. Це цілком виправдано, оскільки в обох видах методів є ситуації, ролі, дії для їх реалізації, різні ігрові об'єкти тощо [10, С. 11]. Вони дають можливість наблизити процес навчання в технічному університеті до реальних умов функціонування майбутнього інженера-лідера, сприяють підвищенню рівня його лідерського потенціалу, а саме: стимулюють пошук оптимальних рішень поставленого завдання, розвиток вміння аргументувати власну точку зору, переконувати, впливати на членів групи тощо. Головна відмінність ділової гри від рольової – це її орієнтація на майбутню професію фахівців технічного профілю, здійснення моделювання умов професійної діяльності під час процесу, наближених до реальних. Крім того, в основі ділової гри може бути не лише проблемна, але й конфліктна ситуація, вирішити яку мають всі студенти разом, а сам метод має поетапний розвиток, в результаті якого виконання завдань попереднього етапу впливає на хід наступного, на контроль ігрового часу та систему оцінки її результатів. Створення ситуації передбачає наявність проблемного завдання, а також підготовку номенклатури ролей. Для кожної гри вона визначається з урахуванням мети, яку ставить перед собою її організатор. Діяльність студентів технічного вузу під час гри є вмотивованою і сприяє формуванню професійної компетенції майбутніх інженерів-лідерів.

Суттєва відмінність ділової гри – це її обов'язкова підготовка. При проведенні рольових ігор студенти здійснюють лідерські вчинки, розвиток яких визначається самою ситуацією. Попередня підготовка, як правило, не відбувається, коли учасники гри обговорюють актуальні для них проблеми, інформацію, яку вони отримують у повсякденному житті. В процесі організації ділової гри, коли йдеться про відсутність у студентів власного професійного досвіду, підготовка до гри є обов'язковою. Вона включає обов'язкові складові: підготовка сценарію гри, який включає номенклатуру ролей, містить інформацію про дії її учасників, взаємовідносини між ними, включає опис місця й часу подій, визначає її кінцеву мету.

Оскільки ділова гра, як правило, проходить у декілька етапів, сценарій надає інформацію про кожен з них. *На першому етапі* студенти технічного університету вивчають умови гри і рольовий репертуар. Викладач опрацьовує з ними спеціально підготовлені матеріали навчального, психологічного або професійного характеру. Цей процес може відбуватися протягом декількох занять, які передують тому, на якому прово-

дитиметься сама гра. З метою підготовки студентів ВТНЗ до використання методу викладач може ознайомити їх зі зразком сценарію ділової гри, скласти з ними карту-схему послідовності ігрових дій, програти окремі фрагменти. *Другий етап* – це початок гри, коли викладач знайомить її учасників із ситуацією, розподіляє ролі, залежно від умов гри здійснює поділ на команди, роздає відповідні друковані матеріали тощо. Під час проведення заходу викладач може пасивно спостерігати, або втручатися й надавати необхідну інформацію, або навіть стати учасником гри, виконуючи одну з ролей. Це залежить від рівня розвитку лідерського потенціалу групи та досвіду студентів, які можуть грати вперше або мати досвід участі у такому виді навчальної діяльності. *На третьому етапі* студенти, як правило, працюють разом, оскільки один за одним представляють вироблену в командах позицію з проблемного питання, яке вони обговорювали. Умови гри передбачають наступні дії: завершити гру після презентації рішення чи продовжити її з метою пошуку спільного рішення тощо. Особливістю будь-якої гри є підведення підсумків, що є *останнім етапом*, який проводиться після того, як гра закінчилась, і передбачає аналіз помилок студентів, а також коментар з приводу їхньої рольової поведінки як лідерів. Останній етап гри, у нашому випадку, може стати підготовчим етапом ще однієї ділової гри, коли студенти будуть виконувати інші ролі, наприклад, роботодавця та найманого працівника, які аналізують проведену гру. Щоб допомогти студентам грати ролі, наприклад, лідерів-менеджерів, лідерів-експертів у професійних ділових іграх, викладачам варто вже на молодших курсах технічних вищих навчальних закладів закладати основи професійної компетенції майбутніх інженерів-лідерів.

Практичне впровадження в навчально-виховний процес технічного університету ділових та рольових ігор для розвитку лідерського потенціалу пропонує створена в 2000 році на базі НТУ «ХП» кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна. В рамках проекту TEMPUS ELITE «Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту» (2014-2017 рр.) експерти кафедри вивчали міжнародний досвід підготовки лідерів в університетах Європи, таких як університет Гринвічу (м. Лондон, Сполучене Королівство), університет Тампере (м. Тампере, Фінляндія), Каунаський технологічний університет (м. Каунас, Литва), Естонська бізнес-школа (м. Таллінн, Естонія). Результатом здобутих знань після навчальних візитів в європейські університети, відвідування тренінгів та конференцій в Київському Національному університеті ім. Б. Гринченка, Тернопольському Національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Одеському Національному університеті ім. І. Мечнікова була розробка навчальних посібників, спеціальних програм з розвитку лідерського потенціалу та їх реалізація в Центрі лідерства кафедри. В кожному навчальному посібнику було описано інтерактивні форми проведення тренінгових занять, серед яких є ділові та рольові ігри, що формують лідерський потенціал у студентів технічного університету. Вони також були апробовані під час проведення семінарських занять з навчальних дисциплін та тренінгових програм в Центрі лідерства кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

На підтвердження проведення апробації наведемо приклади навчальних модулів, в яких представлені ділові та рольові ігри, що сприяють формуванню лідерських компетенцій у студентів технічного університету (таблиця 1)

Таблиця 1. Навчальні модулі

№ п/п	Назва навчального модуля	Компетенції
1.	Бізнес-лідерство і когнітивні якості	Розвиток у студентів здатностей до аналізу і синтезу, до навчання та планування змін з метою удосконалення бізнесу приватних підприємців на основі застосування психічних пізнавальних процесів: пам'яті, мислення, інтелекту [8, С. 3]
2.	Розвиток когнітивних якостей у бізнес-лідерів	Розвиток здатності застосовувати на практиці одержані знання з розвитку особистості, породжувати нові ідеї у бізнес-лідерів на основі удосконалення когнітивних якостей: пам'яті, мислення та творчих здібностей [2, С. 3]
3.	Трудовий потенціал бізнес-лідера	Розвиток аналітичних і прогностичних здібностей сучасних керівників бізнес-організацій щодо оцінювання місця та ролі лідерських якостей особистості в системі якісних характеристик її трудового колективу, а також визначення рівня їх розвитку у системі трудових можливостей бізнес-лідера [6, С. 3]
4.	Емоційний інтелект лідера у сфері бізнесу	Розвиток управлінської компетентності бізнес-лідерів на основі засвоєння навичок емоційного інтелекту [4, С. 3]
5.	Діагностика типу морального лідерства у сфері бізнесу	Розвиток управлінської компетентності бізнес-лідерів через поглиблення розуміння власних моральних принципів та цінностей [3, С. 3]
6.	Основи риторики для бізнес-лідерів: ефективний публічний виступ	Розвиток комунікативної компетентності бізнес-лідерів шляхом застосування прийомів риторики при підготовці та проведенні ефективного публічного виступу [9, С. 3]
7.	Крос-культурні комунікації для бізнес-лідерів	Розвиток комунікативної, міжкультурної та управлінської компетентностей бізнес-лідерів шляхом розкриття сутності крос-культурних комунікацій та аналізу інструментів їх реалізації [5, С. 3]
8.	Психологія лідерства в бізнесі	Вміння виявляти лідерський потенціал, самооцінку бізнес-лідера; розвиток емоційного інтелекту, харизматичних здібностей; здатності застосовувати на практиці здобуті знання з розвитку когнітивних якостей лідера, здатності працювати в команді, враховуючи особистісні риси лідера, управлінський, гендерний, крос-культурний аспекти [1, С.3]

Дані модулі викладаються в межах навчальних дисциплін, що спрямовані на розкриття та підвищення рівня лідерського потенціалу у студентів вищого технічного навчального закладу. Звичайно, що названі напрямки роботи не охоплюють всіх питань, що пов'язані з дослідженням дефініції лідерства. Однак кафедра впроваджує більше нових дисциплін, спрямованих на вирішення питань формування лідерів-інженерів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З огляду на викладений вище матеріал, можемо сформулювати такі висновки.

По-перше, ділові ігри дають можливість наблизити процес навчання в технічному університеті до реальних умов функціонування майбутнього інженера-лідера, що сприяє підвищенню рівня його лідерського потенціалу.

По-друге, суттєвою відмінністю ділової гри є її обов'язкова підготовка.

По-третє, застосування ділових ігор в технічному університеті сприяє розвитку критичного мислення студентів, вміння ефективно організовувати роботу лідера в команді, можливості викладати свої думки в логічній послідовності, оволодінню мистецтвом переконання та навичками публічного виступу. Цей спосіб формування лідерського потенціалу є особливим методом навчання, що забезпечує виховання особистості майбутнього інженера-лідера як суб'єкта колективного процесу та водночас спрямовує розвиток лідерства як процесу соціокультурного діалогу між лідером та групою.

По-четверте, особлива увага під час застосування ділових ігор приділяється формуванню особистісних рис майбутнього лідера: довіри, чесності, відкритості, вольових якостей, гуманізму, ініціативності, адаптивного та стратегічного мислення, харизматичності, позитивного мислення, самоактуалізації та самовдосконалення.

Серед **перспективних напрямів** в організації наукових пошуків щодо порушеної проблематики, слід звернути увагу на ті з них, які пов'язані з застосування конкретних видів ділових та рольових ігор для розвитку лідерського потенціалу у студентів технічних університетів під час проведення тренінгів експертами Центру лідерства кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна.

Список літератури:

1. *Гура Т. В.* Психологія лідерства в бізнесі: навчальний посібник / Т. В. Гура, О.Г. Романовський, А. Н. Книш. – Х. : «МАДРИД», 2017. – 100 с.
2. *Гура Т. В.* Розвиток когнітивних якостей у бізнес-лідерів: навчальний посібник /Т. В.Гура. – К.: ДП «НВЦ»Пріоритети», 2016. – 40 с.
3. *Книш А. Є.* Діагностика типу морального лідерства у сфері бізнесу: навчальний посібник / А. Є.Книш. – К.: ДП «НВЦ»Пріоритети», 2016. – 40 с.
4. *Книш А. Є.* Емоційний інтелект лідера у сфері бізнесу: навчальний посібник / А.Є.Книш. – К.: ДП «НВЦ»Пріоритети», 2016. – 40 с.
5. *Макаренко А. Б.* Крос-культурні комунікації для бізнес-лідерів: навчальний посібник / А. Б. Макаренко. – К.: ДП «НВЦ»Пріоритети», 2016. – 40 с.
6. *Мороз В. М.* Трудовий потенціал бізнес-лідера: навчальний посібник / В. М. Мороз. – К.: ДП «НВЦ» Пріоритети», 2016. – 40 с.
7. *Аарна О.* Роль університету у розвитку лідерського потенціалу суспільства: концептуальні засади / Авторський колектив: О.Аарна, Д. Гудогієне, О.Гузар та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 100с.
8. *Романовський О. Г.* Бізнес-лідерство і когнітивні якості: навчальний посібник / О. Г. Романовський. – К.: ДП «НВЦ» Пріоритети», 2016. – 40 с.
9. *Середа Н. В.* Основи риторики для бізнес-лідерів: ефективний публічний виступі: навчальний посібник / Н. В. Середа. – К.: ДП «НВЦ» Пріоритети», 2016. – 40 с.
10. *Тарнопольський О. Б.* Конспект лекцій з дисципліни «Методика проведення рольових та ділових ігор у навчанні іноземних мов» / О. Б. Тарнопольський - Дн-ськ: Вид. ДУЕП, 2003. - 28 с.
11. *Товажнянський Л. Л.* Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХП» та шляхи її реалізації / Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г., Пономарьов О. Г.: навч.-метод. посібн.- Х.: НТУ «ХП», 2004.- 416 с.

12. Romanovskiy O., Gura T., Chala Y., Knysh A. Comparative analysis of leadership training concepts in high schools in the UK and Ukraine / O. Romanovskiy, T. Gura, Y. Chala, A. Knysh. // Теорія і практика управління соціальними системами .- Х.: НТУ «ХПІ», 2016.- №2. – С. 3-9.

References:

1. Hura T.V. (2017) *Psykhologhiia liderstva v biznesi: navchalnyi posibnyk* [Psychology of Business Leadership: Textbook] – Kh. : «MADRYD»,. – 100 s. [in Ukrainian].

2. Hura T. V. (2016) *Rozvytok kohnityvnykh yakosti u biznes-lideriv: navchalnyi posibnyk* [Development of cognitive qualities in business leaders: Textbook] – K.: DP «NVTs»Priorityty», – 40 s. [in Ukrainian].

3. Knysh A. Ie. (2016) *Diahnostyka typu moralnoho liderstva u sferi biznesu: navchalnyi posibnyk* [Diagnostics of the type of moral leadership in business: a training manual]. – K.: DP «NVTs»Priorityty»,. – 40 s. [in Ukrainian].

4. Knysh A. Ie. (2016) *Emotsiyni intelekt lidera u sferi biznesu: navchalnyi posibnyk* [Emotional intelligence of the leader in the field of business: a manual] – K.: DP «NVTs»Priorityty», – 40 s. [in Ukrainian].

5. Makarenko A. B. (2016) *Kros-kulturni komunikatsii dlia biznes-lideriv: navchalnyi posibnyk* [Cross-cultural communication for business leaders: a manual]– K.: DP «NVTs» Prioritytyty», 2016. – 40 s. [in Ukrainian].

6. Moroz V. M. (2016) *Trudovyi potentsial biznes-lidera: navchalnyi posibnyk* [The labor potential of a business leader: a manual]. – K.: DP «NVTs»Prioritytyty», – 40 s.

7. Aarna O., (2014) *Rol universytetu u rozvytku liderskoho potentsialu suspilstva: kontseptualni zasady* [The Role of the University in Developing the Leadership Potential of Society: Conceptual Foundations]. – K.: DP «NVTs»Prioritytyty»,. – 100s. [in Ukrainian].

8. Romanovskiy O. H. (2016) *Biznes-liderstvo i kohnityvni yakosti: navchalnyi posibnyk* [Business Leadership and Cognitive Qualities: Educational Manual]. – K.: DP «NVTs»Prioritytyty»,. – 40 s. [in Ukrainian].

9. Sereda N. V. (2016) *Osnovy rytoryky dlia biznes-lideriv: efektyvnyi publichnyi vystupi: navchalnyi posibnyk* .[Essentials of rhetoric for business leaders: effective public speaking: textbook] – K.: DP «NVTs»Prioritytyty». – 40 s. [in Ukrainian].

10. Tarnopolskyi O. B. (2003) *Konspekt lektsii z dystsypliny «Metodyka provedennia rolovykh ta dilovykh ihor u navchanni inozemnykh mov»* [Abstract of lectures on discipline "The method of role-playing and business games in the teaching of foreign languages"]- Dn-sk: Vyd. DUEP,. - 28 s. [in Ukrainian].

11. Tovazhnianskyi L. L. (2004) *Kontseptsiia formuvannia humanitarno-tekhnichnoi elity v NTU «KhPI» ta shliakhy yii realizatsii* [Conception of formation of the humanitarian and technical elite at NTU "KhPI" and ways of its realization]- Kh.: NTU «KhPI»,.- 416 s. [in Ukrainian].

12. Romanovskiy O., Gura T., Chala Y., Knysh A. (2016) Comparative analysis of leadership training concepts in high schools in the UK and Ukraine - Kh.:NTU «KhPI»,.- №2. – S. 3-9.

Стаття надійшла до редколегії: 13.09.2017